

Myter om månen

Månens vetenskapliga och historiska hemligheter är spännande. Men vad trodde vi egentligen om vår närmsta himligranne förr i tiden? Anna Härdig har hittat några månmyter från Sverige och resten av världen.

Vad ser du när du tittar upp på fullmånens fläckade yta? Vad föreställer de mörka partierna egentligen? Är det där han bor, gubben i månen?

Kina har nu landat på månens baksida med sin rymdsond Chang'E 4, och under jubileumsåret kommer vi troligtvis få ny, spännande information om vår rymdgrannes mörka sida. Men väldigt länge var det endast månens framsida vi kunde se.

Eftersom det alltid är denna sida som är vänd mot oss har mänskligheten haft gott om tid att inspektera minsta lilla veck, minsta lilla grop. Månens många kratrar gör att solljuset återspeglas ojämnt och att vissa parter alltså är mycket mörkare eller ljusare än andra. Att fantisera kring vad olika molnformationer föreställer påminner såklart om sättet man fantiserat om månen, men moln är flyktiga.

Månen har alltid varit där. Vad har det gjort med myterna kring den?

Lika barn gillar liknande sagor

Under slutet av 1800-talet producerades tidskriften *Am Ur-Quell* i Tyskland. Namnet går att översätta till ungefär

Vid urkällan och tidskriften innehöll folkloristiskt material och medföljande enkätfrågor till läsarna. En av dessa handlade om *Der Mann im Monde*, mannen i månen, och handlade om vilka föreställningar människor från jordens alla hörn haft när de betraktat månen.

Intressant nog har det visat sig att myterna om månens fläckar från de många olika kulturerna världen runt påminner mycket om varandra. Är vi så lika varandra att vi har samma föreställningsvärld kring en sådan abstrakt sak, eller har kommunikation mellan kulturer förekommit långt tidigare än vad vi kanske vet?

Klart är i alla fall att vi alla har sett något i månens stora, mörka fläckar och att de berättelser som spunnits kring dessa ofta förmedlat skapelsemyter eller haft en sedelärande funktion.

Samiska myter om månen

I samiska berättelser heter månen Manno, vilket även är deras ord för just månad. Med hjälp av månen kunde man till exempel spå ett ofött barns kön och hälsa. Om en starkt lysande stjärna fanns placerad ovanför månen skulle det

Motsatt sida: Vargarna jagar syskonen Sol och Måne över himlen, i en illustration av den engelske konstnären John Charles Dollman från en bok om Edda från 1909. Till höger och nedan: naturfotografier från Hälsingland av Hilding Mickelsson.

bli en pojke, om stjärnan stod nedanför månen blev det en flicka. Om stjärnan stod till vänster om månen skulle barnet lida av ohälsa, men stod stjärnan till höger om månen skulle hälsan bli god.

Månguden ansågs som farlig och opålitlig och under vintersolståndet var det förbjudet att ge något ljud ifrån sig.

Vad gäller månens fläckar berättas det om en flicka som blivit ivägskickad för att hämta vatten ur en källa. När hon fick syn på månen utropade hon ”Dyngmåne, inte får du mig!” och som straff för detta tog månen henne med kittel och allt. Man kan fortfarande se henne i månens mörka kratrar.

Europeiska myter under medeltiden

Det är i det kristna Europa som många av de sedelärande berättelserna om månens fläckar finns. I flera kulturer runtom jorden föreställer månens fläckar personer, ofta en man och en kvinna som av någon anledning hamnat på månen. I de europeiska skildringarna av hur det ligger till har personerna oftast placerats på månen i ett straffsyfte.

I Tyskland och på de brittiska öarna föreställde man sig månens fläckar som en krum man med ett risknippe på ryggen. Han gick nämligen ut en natt och stal ved vid en helig tidpunkt, kanske långfredagen. Legenderna går som tidigast att koppla mot ett 1300-talssigill, och i fjärde Mosesboken berättas det om en man som samlade ved under sabbaten. Gud sade då till Moses att straffa mannen med döden genom stening. I en annan version möter vedtjuven istället Jesus som låter honom välja på att hamna på solen eller månen som straff. Mannen valde månen.

Lite längre norrut, i södra Sverige och runt Östersjön,

BILD: HILDING MICKELSSON / HÄLSINGLANDS MUSEUM BCC BY-NC 4.0

ska mannen istället ha stulit kål från sin granne på julnatten och då blivit tagen av månen. Det är kältjuven man kan se i månens fläckar, där han står med en stor kålstock i händerna. I Småland har månen till exempel kallats just kålrotagubben. Eftersom just kål, och då specifikt grönkål, var traditionell julmat redan vid denna tid kan berättelsen tolkas som en varning för att inte stjäla folks kål just under juletid.

Ytterligare en liknande tolkning är den att månens fläckar föreställer en kvinna med en spinnrock som hamnat på månen som straff för att ha spunnit under sabbaten.

Gemensamt för många av kristna berättelserna om månens fläckar är just det sedelärande budskapet med hot om straff. De flesta tros ha uppstått under medeltiden i de feodala bondesamhällena, där stöld av andras grödor och ägodelar var en mycket stor synd.

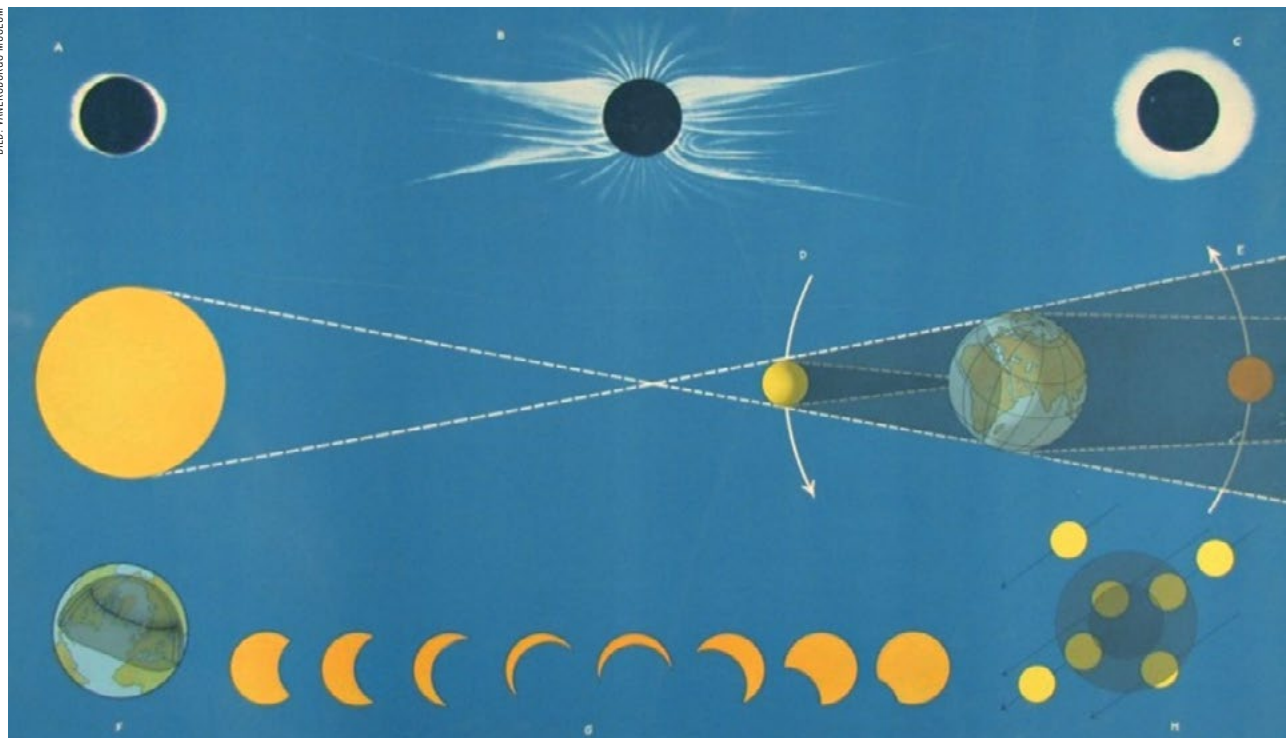
Månen i Eddan

Det berättas också att fläckarna föreställer två personer, en man och en kvinna och oftast Adam och Eva som placerats på månen efter syndafallet. Mellan sig bär de ett vattenämbar på en stång. Tolkningen av fläckarna som två personer med ett vattenämbar är dock mycket äldre än kristendomen, Adam och Eva har helt enkelt kommit att ersätta andra versioner när den nya religionen gjorde sitt intåg i Norden. Att bära vatten med denna metod är nämligen mycket ålderdomligt.

Vår äldsta nedskrivna version om de två vattenbärarna är cirka 800 år gammal och hittas i Snorre Sturlassons *Edda*. Där berättar det om Mundilfares och Natts båda barn, dottern Sol och sonen Måne.

BILD: HILDING MICKELSSON / HÄLSINGLANDS MUSEUM BCC BY-NC 4.0

Vackra skolplanscher producerades av bland andra företaget Gunnar Saietz AB i Sverige. Här visas hur sol- och månförmörkelser uppstår.

Måne styr tunglets gång och råder över ny och nedan. Han tog två barn från jorden, som hette Bil och Hjuke, när de gingo från en brunn som heter Byrge och buro på axlarna en så som heter Sög, men stängen heter Simul. Vidfinn heter deras fader. Dessa barn följa Måne åt, såsom man kan se från jorden.

Berättelsen om Måne är förmodligen en ännu äldre gåta på skaldespråk, många av namnen som nämns är så kallade kenningar, alltså omskrivningar för något. Hjuke betyder växande (ny) och Bil betyder försvagning (nedan). Sög betyder mummel, oro och støj och syftar till havet. Simul är en kenning för månstrålar. Barnen är alltså en symbol för den växande och avtagande månen som i sin tur ger upphov till ebb och flod genom att lyfta havet med sina månstrålar.

Inom nordisk mytologi berättas det även om Månegarm, en varg som levde i Järnskoogen, en hemsk plats i Jotunheim. Månegarm förföljde månen, skapade på så vis månförmörkelser och levde på blodet från döende människor. När Ragnarök nalkas ska Månegarm sluka månen och skvätta blod över hela världen.

Månen och vattnet

Det är lätt att skönja ett mönster i de många uppteckningarna om månens fläckar; flera av dem har att göra med vatten. Vattentemat när det gäller månmyter står att finna över hela världen och tyder på att denna tro måste vara mycket gammal. Ursprunget kan vara en typisk förklaringsmyt, likt skapelseberättelser. Innan vi visste så mycket mer hittade vi på historier som skulle kunna förklara varför saker är som de är.

På många håll berättades det att månen hade med regnet att göra, som en motpol till solens värmande och uttorkande effekt. Det syntes ju tydligt att månen påverkade vattnet när det var ebb och flod, och på morgonen när man vaknade var marken täckt av dagg. Den måste ju månen ha bidragit med under natten? Dagen i sig ses som extra livgivande och månen har, som tidigare nämnts, kopplats samman med fruktbarhet och graviditet. Månen var vattnets gudinna och hade inflytande över regn och i sin tur grödor och tillväxt. Troligtvis har dessa myter uppkommit under bondestenåldern i samband med det framväxande jordbruket.

Vad ser vi idag?

Som vi sett förknippas månen med graviditet och fruktbarhet i många kulturer. Idag kanske vi mest använder detta som en indikation på om månen är i ny eller nedan om vi utgår ifrån att månen är en gravid kvinna med sin högra sida emot oss. Är skäran välvd åt höger, likt ett komma-tecken, är månen i kommande fas och växer sedan utåt likt en gravidmage.

Idag syns mest gubben i månen på de kulörta lyktor vi hänger upp när det är dags för kräftska. Denna mångubbe är mer kopplad mot den säsongsbetonade augustimånen, som ser extra stor och gul ut på grund av den så kallade månillusionen.

Idag vet vi också mycket mer om månen, vi vet att det rör sig om kratrar, skuggor och ljus och inte om personer som stulit grönkål och sedan fastnat däruppe. Men gamla berättelser som dessa triggas alljämt vår fantasi än idag. Vad ser du när du tittar upp mot månen? ★